

ทัศนะ

เกณฑ์ตัดสินความดีในพุทธปรัชญา เถรวาทเปรียบเทียบกับปรัชญาของคานท์

ไพลิน เตชะวิวัฒนาการ

บันทึกของบรรณาธิการ

บทความนี้มาจากวิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญาเรื่อง 'การศึกษาเปรียบเทียบเกณฑ์ตัดสินความดีในพุทธปรัชญาเถรวาทกับในปรัชญาของคานท์' พ.ศ. ๒๕๓๓ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในการนำเสนอในรูปแบบบทความครั้งนี้ บรรณาธิการได้ปรับปรุงภาษาบางแห่งเพียงเล็กน้อยเพื่อความเหมาะสม

บทความนี้มุ่งศึกษาเปรียบเทียบความคล้ายคลึงและความแตกต่างของพุทธศาสนาและคานท์ในขอบข่ายเรื่องเกณฑ์ตัดสินความดี โดยใช้วิธีแบ่งเป็นหัวข้อ หัวข้อใดที่มีทั้งความคล้ายคลึงและความแตกต่างกันจะกล่าวไว้ในหัวข้อเดียวกัน

๑. ทัศนะเรื่องการยึดเจตนาของผู้กระทำเป็นองค์ประกอบหลักในการตัดสินความดี

จากการเสนอเกณฑ์ตัดสินความดีของพุทธศาสนาและของคานท์ทำให้ได้ข้อสรุปว่า ทั้งพุทธศาสนาและคานท์เป็นพวกที่ใช้เจตนาเป็นหลักเกณฑ์ในการตัดสินความดี ซึ่งแตกต่างจากพวกที่ตัดสินความดีโดยคำนึงถึงผลซึ่งจะเกิดขึ้นเมื่อการกระทำสิ้นสุดลงแล้ว เช่น ลัทธิประโยชน์นิยม

อย่างไรก็ตามทัศนะเรื่องการใช้เจตนาเป็นเกณฑ์ตัดสินความดีของพุทธศาสนามีส่วนที่แตกต่างกับของคานท์ กล่าวคือ พุทธศาสนาดัดสินการกระทำโดยใช้ เจตนาเป็นองค์ประกอบหลัก และใช้ผลของการกระทำที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่นเป็นองค์ประกอบร่วมในการตัดสินการกระทำด้วยโดยถือว่าผลของการกระทำจะเป็นตัววัดระดับความดีมากขึ้นหรือน้อยเท่าไร ซึ่งจะเข้าใจได้ชัดเจนจากตัวอย่างต่อไปนี้

พยาบาลมีเจตนาที่ต้องการช่วยเหลือคนไข้ แต่ด้วยความประมาทจึงหยับยาผิดให้แก่คนไข้ ทำให้คนไข้มีอาการของโรคอื่นแทรกซ้อนรุนแรงยิ่งขึ้นกว่าเดิม กรณีนี้ หลักพุทธศาสนาดิถีว่า พยาบาลมีเจตนาดี คือ ความเมตตา จึงเป็นกุศลกรรม แต่ทำด้วยความเลินเล่อ จึงทำให้เกิดผลที่ไม่ดีแก่คนไข้ แทนที่การช่วยเหลือจะช่วยให้คนไข้มีอาการดีขึ้น แต่กลับทำให้อาการทรุดลงกว่าเดิม พุทธศาสนาดัดสันการกระทำที่เกิดจากเจตนาดีของพยาบาลเป็นเกณฑ์ และเอาผลของการกระทำเป็นองค์ประกอบรองเพื่อวัดระดับความดีมากขึ้นน้อย ดังนั้นเมื่อผลไม่ดีแต่เกิดจากเจตนาดี ถือว่า เป็นการกระทำที่ดี ไม่สมบูรณ์

ส่วนการกระทำที่ดีสมบูรณ์คือ การกระทำเกิดจากเจตนาดี และผลออกมาดี ผลของการกระทำเป็นเกณฑ์รองที่จะวัดระดับความดีมากขึ้นน้อย ที่มาจากการตัดสินที่เจตนาของผู้กระทำเป็นเกณฑ์หลักมาแล้ว ส่วนคานที่จะไม่คำนึงถึงผลของการกระทำที่จะเกิดขึ้นเลยไม่ว่าผลนั้นจะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ใคร มากน้อยเท่าใดก็ตาม แต่การกระทำที่ดีต้องเกิดจากเจตนาดีเป็นหลัก เพื่อให้เข้าใจชัดเจน ขอยกตัวอย่างเปรียบเทียบที่แสดงทัศนะในการตัดสินเรื่องนี้ชัดเจน คือ เรื่องหมอกับคนไข้

ตัวอย่างเรื่องหมอกับคนไข้โดยสมมติว่า ในกรณีที่หมอพูดเท็จกับคนไข้ซึ่งเป็นโรคร้ายแรง โดยพูดสิ่งที่ไม่ตรงกับข้อเท็จจริงว่าคนไข้ป่วยเป็นโรคอะไร เนื่องจากหมอเห็นว่า ถ้าหมอพูดความจริงอาจจะทำให้คนไข้หมดกำลังใจที่จะต่อสู้กับโรคร้ายอีกต่อไป หมอพิจารณาเห็นแล้วว่า การพูดเท็จในลักษณะเช่นนี้ เป็นทางออกที่จะช่วยชีวิตคนไข้ดีกว่า ในกรณีเช่นนี้ ถ้าหมอพูดเท็จกับคนไข้แล้ว ทำให้คนไข้หายป่วย ถามว่าการกระทำของหมอเป็นการกระทำที่ดีหรือไม่

กรณีที่ยกตัวอย่างเรื่องหมอกับคนไข้ หมอจำเป็นต้องพูดเท็จกับคนไข้เพื่อให้คนไข้มีชีวิตรอด ในทัศนะของพุทธศาสนาการพูดเท็จย่อมเป็นการล่วงละเมิดศีล ๕

ซึ่งพุทธศาสนาดิถีว่าเป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นของพุทธศาสนิกชนที่ดี ในสถานการณ์เช่นนี้หมอมิหน້าที่ต้งช่วยเหลือคนไข้เท่าที่จะสามารถทำได้ หมอจึงพูดเท็จเพื่อให้คนไข้มีกำลังใจถือว่าหมอได้ปฏิบัติตามหน้าที่โดยอาชีพของหมอ และทางสังคมก็ไม่ถือว่าการกระทำของหมอมีความผิด เพราะเมื่อเปรียบเทียบน้ำหนักของความผิดในการพูดเท็จแต่ช่วยให้คนไข้มีโอกาสมีชีวิตรอดกับน้ำหนักของความผิดที่หมอทำให้คนไข้มีโอกาสตาย ถ้าพูดความจริง ความผิดของการพูดเท็จย่อมมีน้ำหนักของความผิดน้อยกว่าความผิดที่ทำให้คนไข้ตาย ทั้งที่หมอมิ่ววิธีที่จะทำให้คนไข้มีชีวิตรอดได้

ถ้าใช้เกณฑ์ตัดสินความดีของพุทธศาสนาดัดสันจะเห็นว่า พุทธศาสนาดัดสันการกระทำโดยดูจากเจตนาของผู้กระทำเป็นพื้นฐานว่าเกิดจากเจตนาอะไร การพูดเท็จของหมอในลักษณะเช่นนี้ไม่ได้เกิดจากเจตนาที่ไม่ดีต่อคนไข้ แต่เกิดจากเจตนาดีเป็นพื้นฐาน นั่นคือต้องการให้คนไข้มีชีวิตรอดต่อไป หมอจึงยอมทำผิดศีลเพื่อทำความดี

ดังนั้น การพูดเท็จของหมอ ถึงจะผิดตามบัญญัติของศีลก็มิเป็นการผิดวัตถุประสงค์ของศีลไปทีเดียว เพราะเมื่อพิจารณาถึงเจตนารมณ์ของศีลแล้ว จะเห็นว่า ศีลมีจุดประสงค์ให้บุคคลรักษาระเบียบของกันและกันด้วยความจริง เช่น มุ่งหมายมิให้เบียดเบียนกันด้วยวาจาเป็นอาทิ อาศัยความมุ่งหมายดังกล่าวเมื่อพูดทำลายประโยชน์ของกันและกัน เช่น พูดถึงด้วยเจตนาร้ายเป็นการทับถมส่อเสียด นินทาว่าร้ายเพื่อกดเขาให้เลวลงบ้างยกตนขึ้นบ้าง ถึงจะเป็นความจริง ก็ถือว่าเป็นข้อผิดเพราะมีความมุ่งหมายของศีลที่บัญญัติขึ้น ดังกล่าวไว้ว่าพระพุทธรเจ้าตรัสวาจาที่จริงและมีประโยชน์ทั้งถูกทั้งเหมาะแก่กาลเวลา และนอกจากนี้ทรงบัญญัติศีลให้เว้นจากการพูดมุสาแล้วยังตรัสให้เว้นจากการพูดส่อเสียด พูดนินทาเพื่อเจตด้วย

จากพุทธพจน์นี้ แสดงให้เห็นว่า เกณฑ์ตัดสินความดีของพุทธศาสนาไม่ได้ตัดสินอย่างชี้ขาดทีเดียว

โดยไม่คำนึงถึงเหตุการณ์และเงื่อนไขของสถานการณ์นั้น ในบางสถานการณ์ต้องพิจารณาถึงประโยชน์ที่ตามมา เพื่อประกอบในการตัดสินใจ การกระทำที่ดี หากได้ทำให้ สมบูรณ์แล้วย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ และความสุข โดยส่วนเดียว นอกจากนี้พุทธศาสนาสอนเรื่องการใช้ ธรรมให้ถูกเวลาดังข้อความนี้ "ถ้าใช้ธรรมไม่ถูกเวลา แล้วก็จะเสียประโยชน์ ควรคำนึงถึงระยะเวลาที่ควรจะใช้ ธรรมข้อไหน ในเวลาไหน"^๒

ฉะนั้นการพูดเท็จของหมอในกรณีดังกล่าว ในทัศนะของพุทธศาสนาจึงไม่ถือว่าเป็นความผิดร้ายแรง เพราะมีกุศลเจตนาที่จะช่วยเหลือคนไข้เป็นแรงหนุน เบื้องต้น คือยอมทำผิดเพราะความกรุณาหรือกล่าว อีกนัยหนึ่งคือ ยอมผิดศีลเพื่อปฏิบัติธรรม เพราะเล็ง เห็นว่าประโยชน์ที่เกิดจากการปฏิบัติธรรมมีน้ำหนัก มากกว่าโทษที่จะเกิดจากการล่วงละเมิดศีล ดังกล่าวนี้ ชี้ชัดว่าหลักจริยธรรมของพุทธศาสนาแยกออกจาก ประโยชน์ไม่ได้ การกระทำที่ดีจะจัดว่าเป็นความดีอย่าง แท้จริงนอกจากจะเป็นการกระทำที่เป็นกุศลเพราะเกิด จากกุศลเจตนาแล้ว การกระทำนั้นจะต้องเป็นประโยชน์ เกื้อกูลแก่ตนเองหรือแก่ผู้อื่นหรือ ทั้งแก่ตนเองและแก่ ผู้อื่นด้วย การกระทำแม้จะดีแต่ไม่เป็นประโยชน์แก่ ตนเองหรือแก่ผู้อื่น พุทธศาสนาไม่จัดว่าการกระทำนั้น มีคุณค่าทางจริยธรรมอย่างสมบูรณ์

เนื่องจากพุทธศาสนาใช้หลัก "วิภาษวาท"^๓ ตัดสิน โดยจำแนกตามเหตุผลตามข้อเท็จจริง ไม่ยืนยันตายตัว เด็ดขาด บางกรณีอาจจะยืนยันเด็ดขาดได้ แต่บางกรณี ยืนยันเด็ดขาดไม่ได้ ยกตัวอย่าง

การพูดเท็จเพื่อจงใจหลอกลวง เพื่อให้ตนเองได้ ประโยชน์จากคนอื่น การกระทำนี้พุทธศาสนาดัดสิน เด็ดขาดว่าเป็นการกระทำที่ผิดทั้งศีลผิดทั้งธรรม ผิดศีล ในแง่ที่ผู้กระทำจงใจกล่าวให้คลาดเคลื่อนจากความจริง ถือว่าผิดศีลคือพูดเท็จ ผิดธรรมในแง่ที่ว่าเป็นการกระทำ

ที่ไม่มีเมตตากรุณาซึ่งเป็นการประทุษร้ายต่ออีกฝ่ายหนึ่ง การพูดเท็จในกรณีนี้จึงถือว่าผิดร้ายแรง

ส่วนในกรณีของหมอ หมอตั้งใจพูดให้คลาด- เคลื่อนจากความจริง แต่มีวัตถุประสงค์เพื่อให้คนไข้มี กำลังใจที่จะมีชีวิตอยู่ต่อไป ซึ่งเป็นการยึดชีวิตของ คนๆ หนึ่งให้ยืนยาวขึ้น การกระทำนี้กระทำเพื่อมุ่งผล ประโยชน์ในทางที่ดี ตามหลักของพุทธศาสนาซึ่งใช้หลัก วิภาษวาท จึงตัดสินการกระทำของหมอว่าผิดศีล คือ พูดเท็จ แต่ถือว่าผิดไม่ร้ายแรง เท่ากรณีแรก เนื่องจาก พุทธศาสนานำประโยชน์และโทษของการกระทำมาเป็น องค์ประกอบประกอบการพิจารณาด้วย ในพุทธธรรมกล่าว เรื่องนี้ว่า "การมุสาวาทมีโทษมากหรือน้อยแล้วแต่ ประโยชน์ที่จะถูกตัดรอนเป็นเรื่องใหญ่หรือเรื่องเล็กน้อย และแล้วแต่ผู้พูด"^๔

ตามหลักศีลธรรมของพุทธศาสนาการกระทำที่ ผิดศีลย่อมเป็นการผิดธรรมด้วยเสมอไป ในกรณีของ หมอดังกล่าวมาแล้วจัดว่าผิดศีล เพราะจงใจกล่าวให้ คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง และจัดว่าผิดธรรมเพราะ เป็นการหลอกลวงให้คนไข้เข้าใจผิด แต่การกระทำที่ผิด ทั้งศีลและธรรมของหมอเกิดจากเจตนาที่จะช่วยเหลือ คนไข้ ความผิดของหมอจึงไม่มีความผิดที่ร้ายแรง เพราะเป็นอกุศลเจตนาที่เกิดขึ้นด้วยแรงหนุนของกุศล เจตนาโดยมุ่งประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นแก่คนไข้เป็นหลัก เป็นการยอมเสียประโยชน์ส่วนน้อยของตนเพื่อประโยชน์ ที่ยิ่งใหญ่ของผู้อื่นซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นการกระทำที่มีน้ำหนัก ของความดีมากกว่าน้ำหนักของความไม่ดี

ทัศนะของคานท์

กรณีที่หมอพูดปิดกับคนไข้เพื่อให้คนไข้มีโอกาส มีชีวิตรอดต่อไปนั้น ถามว่าในทัศนะของคานท์ การ กระทำของหมอถูกต้องหรือไม่

เกณฑ์ตัดสินความดีของคานท์ซึ่งปรากฏในรูป ของกฎศีลธรรมกล่าวไว้ว่า "ในการกระทำนี้เราสามารถ

จงใจได้ในเวลาเดียวกันที่จะทำให้หลักการส่วนตัว (maxim) ของเรากลายเป็นกฎสากล^๕

ในกรณีนี้ถ้าหลักการส่วนตัวของหมอ คือ 'หมอจำเป็นต้องหยุดปด เพื่อให้คนไข้มีชีวิตรอด' โดยทำข้อความนี้เป็นกฎสากล แต่กฎศีลธรรมของคานท์มีลักษณะเป็นคำสั่งเด็ดขาด คือเป็นคำสั่งของการกระทำที่ปราศจากเงื่อนไขใด ๆ หรือปราศจากการคำนึงถึงผลของการกระทำ ในกรณีนี้หมอหยุดปดเพราะเห็นว่าช่วยให้คนไข้มีชีวิตรอดแล้วเห็นว่าการหยุดปดเพื่อผลที่ดีกว่าเป็นสิ่งที่ไม่ผิด สำหรับคานท์ กฎศีลธรรมนั้นต้องไม่คำนึงถึงผลอะไรทั้งสิ้น การหยุดปดโดยตัวมันเองเป็นการกระทำที่ไม่สามารถจงใจให้เป็นกฎสากลอยู่แล้ว เพราะการโกหกมีความขัดแย้งในตัวมันเองผู้กระทำไม่สามารถจงใจให้เป็นกฎสากลได้ กล่าวคือ การหยุดปดนั้นไม่สามารถจะทำให้ผู้จะหยุดปดจงใจให้การหยุดปดเป็นกฎสากลได้ เพราะถ้าเขาจงใจอย่างนั้นก็เท่ากับเขาจงใจที่จะไม่ให้การหยุดปดของเขาเป็นการหยุดปด เพราะฉะนั้นการหยุดปดจึงมีความขัดแย้งในตัวเอง การหยุดปดจึงทำเป็นกฎสากลไม่ได้จึงเป็นการกระทำที่ผิด

ดังนั้นในทัศนะของคานท์ หมอหยุดปดเพื่อให้คนไข้มีชีวิตรอดถือว่าเป็นการกระทำที่ผิด ผลของการเปรียบเทียบการตัดสินใจการกระทำของพุทธศาสนาและของคานท์ในสถานการณ์นี้ ทั้งสองมีความเห็นที่แตกต่างกันน้อย เนื่องจากต่างเห็นว่าการหยุดปดเป็นการกระทำที่ผิด โดยตามเกณฑ์ตัดสินความดีของคานท์เห็นว่าเป็นการกระทำที่ผิดโดยปราศจากข้อแม้ใด ๆ ส่วนพุทธศาสนา เห็นว่าเป็นการกระทำที่ผิดทางศีลและผิดทางธรรมแต่ความผิดของหมอไม่ถือเป็นความผิดที่ร้ายแรง

๒. ทัศนะเรื่องกฎแห่งเสรีภาพ (Autonomy) ของพุทธศาสนาและของคานท์

จากหลักคำสอนของพุทธศาสนาที่สะท้อนกฎแห่งเสรีภาพ ปรากฏชัดเจนในกาลามสูตร ซึ่งพระพุทธเจ้า

ทรงสอนมิให้บุคคลเชื่อถือสิ่งใด ด้วยอาการทั้ง ๑๐ อย่าง คือ

อย่าได้เชื่อถือตามถ้อยคำที่ได้ยินได้ฟังมา อย่าได้เชื่อถือตามถ้อยคำสืบ ๆ กันมา อย่าได้เชื่อถือโดยตื่นข่าวว่าได้ยินอย่างนี้ อย่าได้เชื่อถือโดยอ้างตำรา อย่าได้เชื่อถือโดยเดาเอาเอง อย่าได้เชื่อถือโดยคาดคะเน อย่าได้เชื่อถือโดยความตรึงตามอาการ อย่าได้เชื่อถือโดยชอบใจว่าต้องกันกับทิวของตัว อย่าได้เชื่อถือโดยเชื่อว่าผู้พูดสมควรจะเชื่อได้ อย่าได้เชื่อถือโดยความนับถือว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา^๖

ในตอนสุดท้ายพระองค์ทรงสอนให้เราตัดสินใจ ความถูกต้อง โดยใช้ปัญญาของเราเอง ในการวิเคราะห์ว่าสิ่งใดถูกสิ่งใดผิดที่น่าเชื่อถือปฏิบัติตามได้ จากพระสูตรข้อนี้แสดงให้เห็นว่า การเชื่ออะไรก็ตามเราควรใช้ปัญญาของตนเอง จากจุดนี้เองที่ย้ำให้เห็นว่าเกณฑ์ตัดสินความดีของพุทธศาสนาสะท้อนเรื่องกฎแห่งเสรีภาพ กล่าวคือ เห็นว่าบุคคลควรใช้ปัญญา หรือเหตุผลของตัวเองในการวิเคราะห์และปฏิบัติตามจากการใช้ปัญญาของตัวเอง

จากการที่พุทธศาสนาเป็นศาสนาแบบบอเทวนิยม พระพุทธเจ้าซึ่งเป็นศาสดาองค์เดียวของศาสนาทรงสอนไม่ให้เชื่อว่าพระเจ้าเป็นผู้สร้างสิ่งทั้งปวงไม่เชื่อเรื่องภูตผีปิศาจ อำนาจศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ ที่จะนำมนุษย์ไปสู่ความสุขชั่วนิรันดร์แต่สำหรับพุทธศาสนการใช้ปัญญาและการปฏิบัติด้วยตนเองเท่านั้นที่จะนำมนุษย์ไปสู่ความสุข เพราะฉะนั้นการพิจารณาความถูกต้อง ความจริงแท้แน่นอนอยู่ที่การใช้ปัญญาและเหตุผลของบุคคลเองเท่านั้น พระพุทธเจ้าไม่ได้แบ่งแยกว่า พระองค์คือผู้วิเศษที่อยู่เหนือกว่าสิ่งทั้งปวงในโลกนี้แต่พระองค์คือมนุษย์ธรรมดาคนหนึ่งที่มีชีวิตอยู่ในวัฏจักรแห่งการเกิด แก่ เจ็บ ตาย พระองค์จึงเป็นผู้ค้นพบกฎศีลธรรมซึ่งเป็นกฎที่มีอยู่แล้วในโลกนี้พระองค์ยังทรงสอนให้พุทธศาสนิกชนเคารพในพระธรรมหรือกฎศีลธรรมซึ่งเป็นสิ่งสูงสุดที่จะ

นำมนุษย์ไปสู่ความสุข เมื่อเขาได้ลงมือปฏิบัติจากการที่พระองค์ไม่ได้แบ่งแยกว่าตัวเองมีความแตกต่างจากมนุษย์และสอนให้มนุษย์เคารพในเหตุผลหรือปัญญาของตัวเองในการพิจารณาความถูกต้อง สามารถแยกความดีและความชั่วด้วยตนเอง ลักษณะการสอนนี้จึงสนับสนุนให้เห็นว่า พุทธศาสนาเป็นศาสนาแบบอเทวนิยมที่สอดคล้องกับกฎแห่งเสรีภาพ โดยข้อเท็จจริงแล้วศาสนาแบบอเทวนิยมมีทัศนะเรื่องมนุษย์และการสร้างโลก ตรงข้ามกับศาสนาแบบเทวนิยม เช่น ศาสนาคริสต์ ซึ่งสอนว่าพระเจ้าเป็นผู้สร้างสิ่งทั้งปวง พระเจ้าเป็นสิ่งสมบูรณ์ เป็นสิ่งสูงสุดที่อยู่เหนือกว่ามนุษย์ ในหนังสือศาสนาเปรียบเทียบ กล่าวถึงฐานะแห่งความเป็นมนุษย์ในกลุ่มเทวนิยม ว่า

มนุษย์ขึ้นตรงต่อผู้สร้างปฏิเสศความสามารถของมนุษย์ชีวิตตั้งแต่พระองค์ผู้ทรงสร้างมา มนุษย์ต้องเชื่อตามบัญญัติของพระเจ้ามนุษย์ปฏิบัติตนไปตามที่ทรงพระกรุณา (ให้มาเกิดและมีชีวิตอยู่) ฐานะของมนุษย์ในศาสนากลุ่มนี้มีหน้าที่ปฏิบัติต่อมนุษย์ในฐานะเป็นบุตรของพระเจ้า^๕

ดังนั้น ศาสนาแบบเทวนิยมจึงขัดแย้งกับกฎแห่งเสรีภาพแต่ทั้งนี้ก็ได้หมายความว่าศาสนาที่เป็นอเทวนิยมทั้งหมดจะต้องสอดคล้องกับกฎแห่งเสรีภาพ บางศาสนาหรือบางลัทธิที่เป็นอเทวนิยมหลักคำสอนของศาสนา หรือลัทธินั้นอาจจะสั่งสอนให้บุคคลเชื่อฟังคำสั่งสอนของศาสดาโดยถือว่าศาสดาเป็นสิ่งสูงสุดที่ถูกต้องและบริสุทธิ์ เพราะฉะนั้นบุคคลในศาสนาหรือลัทธินั้นๆ ต้องเชื่อฟังคำสั่งสอนและเคารพในศาสดาอย่างถวายชีวิต ถ้าบุคคลใดไม่ทำตามคำสั่งสอนจะได้รับโทษ ฉะนั้นกลุ่มอเทวนิยมที่มีลักษณะนี้จึงไม่มีลักษณะของกฎแห่งเสรีภาพ พุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาแบบอเทวนิยมเป็นศาสนาที่สนับสนุนกฎแห่งเสรีภาพ

ทัศนะของคานท์เรื่องกฎแห่งเสรีภาพ

กฎแห่งเสรีภาพเป็นหนึ่งในลักษณะสามประการของกฎศีลธรรม กฎแห่งเสรีภาพในความหมายของ

คานท์คือ ในฐานะที่มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีเหตุผล (rational being) มนุษย์จึงมีเจตจำนงอิสระที่จะเลือกกระทำในสิ่งที่ตนเองต้องการ เขาสามารถเลือกที่จะทำความดีและความชั่วได้และเมื่อกระทำไปเขาก็เป็นผู้รับผิดชอบต่อการกระทำนั้น ดังนั้นเมื่อเขาเลือกที่จะทำตามกฎศีลธรรม หมายความว่า เขากำลังทำตามเจตจำนงที่ตัวเองตั้งไว้ เขาไม่ได้อยู่ใต้อำนาจของเงื่อนไขหรือคำสั่งของใคร การทำตามกฎศีลธรรมของมนุษย์จึงเป็นการทำตามกฎแห่งเสรีภาพ

สมมติว่ามีคนบอกให้เราทำอะไรสักอย่างแล้วเราทำเพราะเชื่อเขา โดยไม่ได้ใช้เหตุผลของเราวิเคราะห์ดูว่าการกระทำนั้นเราสามารถตั้งใจให้เป็นสากลได้หรือไม่ การทำตามคำสั่งของคนอื่นโดยปราศจากการใช้เหตุผลของตัวเอง แสดงว่าเราไม่มีเสรีภาพ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า สิ่งที่คนอื่นมาบอกให้เราทำนั้น เราทำตามไม่ได้เลย และเห็นว่าเราไม่มีเสรีภาพไม่ได้ เราสามารถรับฟังสิ่งที่คนอื่นบอกให้เราทำได้แต่เราต้องใช้เหตุผลวิเคราะห์ดูว่าถ้าการกระทำนั้นเราสามารถตั้งใจให้เป็นสากลได้ การกระทำของเราที่สอดคล้องกับกฎแห่งเสรีภาพ หมายถึงการทำตามคำสั่งเด็ดขาดที่เกิดจากการที่ตัวเราเองเป็นผู้กำหนดให้หลักการส่วนตัวของเราเป็นกฎสากล คานท์เปรียบเทียบให้เห็นว่าบุคคลที่ทำตามกฎศีลธรรม ก็คือคนที่ทำตามเจตจำนงอิสระของตัวเอง ไม่ได้ทำเพราะขึ้นอยู่กับการกระทำ และทำตามคำสั่งของใคร ต่างกับคนที่ปฏิบัติตามกฎหมายอาจเป็นเพราะกลัวการถูกลงโทษถ้าทำความผิด หรือคนที่เชื่อฟังคำสั่งของพระเจ้าแล้วทำความดีเพราะหวังรางวัลจากพระเจ้า ไม่กล้าทำความชั่วเพราะกลัวการถูกลงโทษจากพระเจ้า ดังนั้นการทำตามกฎหมายก็ดี การเชื่อฟังคำสั่งของพระเจาก็ดี ล้วนแต่มีเงื่อนไขให้ปฏิบัติตาม แต่การที่บุคคลใดทำตามกฎศีลธรรมนั้นเขาทำจากจิตสำนึกที่มีต่อศีลธรรมอย่างแท้จริง คานท์ปฏิเสธทัศนะที่ว่าพระเจ้าเป็นผู้ตั้งกฎศีลธรรม และเป็นผู้สั่งให้มนุษย์ปฏิบัติตาม คานท์เห็นว่าถ้ามนุษย์เชื่อฟังกฎ

ศีลธรรมด้วยเหตุผลนี้คือการกลัวการถูกลงโทษมนุษย์ จะปฏิบัติตามกฎศีลธรรมอย่างรอบคอบเพื่อหลีกเลี่ยงความทุกข์ต่าง ๆ ดังนั้นลักษณะการเชื่อฟังคำสั่งของพระเจ้าจึงไม่มีเสรีภาพ แต่การทำตามกฎศีลธรรมนั้นหมายความว่า บุคคลนั้นกระทำตามกฎที่เขาตระหนักว่าเป็นกฎที่เขาสร้างขึ้นมาเองและปฏิบัติตามกฎนั้น

ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่าเกณฑ์ตัดสินความดีของทั้งสองสอดคล้องกับกฎแห่งเสรีภาพนั่นคือ ให้อุทิศตนหรือเหตุผลของตนเองในการตัดสินความถูกต้องของการกระทำ

๓. ทศนะเรื่องแรงจูงใจของพุทธศาสนาและของคานท์

พุทธศาสนาเห็นว่าแรงจูงใจที่ทำให้บุคคลทำความดีหรือความชั่วมี ๒ ประการ คือ

๑. กุศลมูล ซึ่งประกอบด้วย อโลภะ อโทสะ อโมหะ

๒. อกุศลมูล ซึ่งประกอบด้วย โลภะ โทสะ โมหะ

ดังพุทธพจน์ที่กล่าวว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติ ๓ อย่างนี้เป็นเหตุให้เกิดกรรม ๓ อย่าง คือ โลภะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑ กรรมใดกระทำด้วย โลภะ ... โทสะ ... โมหะ ... กรรมนั้นเป็นอกุศล ... ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติ ๓ อย่างนี้ เป็นเหตุให้เกิดกรรม ๓ อย่าง ... คือ อโลภะ ๑ อโทสะ ๑ อโมหะ ๑ ... กรรมใดกระทำด้วย อโลภะ ... อโทสะ ... อโมหะ ... กรรมนั้นเป็นกุศล....”

ในทัศนะของคานท์เห็นว่า แรงจูงใจที่ก่อให้เกิดการกระทำดีและชั่วมี ๒ ประการ

๑. เหตุผลหรือปัญญา (reason)

๒. แรงโน้มทางอารมณ์ (inclination) ซึ่งหมายถึง สัญชาตญาณ ผลประโยชน์ส่วนตัว อุปนิสัยซึ่งการอบรมเลี้ยงดูและสิ่งแวดล้อมสร้างขึ้นมา

ทัศนะของคานท์เกี่ยวกับเรื่องนี้ คือ คนที่ทำความผิดนั้น เพราะเขาไม่เป็นอิสระอย่างแท้จริง เขาตกอยู่ในสภาวะของการถูกกระตุ้นโดยแรงโน้มของอารมณ์ ความรู้สึกต่าง ๆ ความต้องการ หรือผลประโยชน์ แรงกระตุ้นเหล่านี้ผลักดันให้ทำความผิด ส่วนคนที่เป็นอิสระ คือ คนที่หลุดพ้นจากแรงโน้มของแรงขับเหล่านี้แล้วใช้เหตุผลหรือปัญญาวิเคราะห์การกระทำนั้น ดังนั้นการที่แต่ละคนเห็นว่าความผิดและความถูกแตกต่างกัน เพราะถูกครอบงำโดยแรงโน้มทางอารมณ์ แต่ถ้าทุกคนสลัดแรงโน้มออกได้หมดเขาก็จะกระทำการใดโดยใช้เหตุผลหรือปัญญาซึ่งจะทำให้มีความเห็นตรงกันว่าอะไรผิด อะไรถูก

เมื่อนำพุทธศาสนามาเปรียบเทียบกับคานท์

๑. กุศลมูล ๓ ก็คือ การที่บุคคลใช้ปัญญาหรือเหตุผลในการดำเนินการกระทำนั้นเองเพราะการที่บุคคลมีจิตใจที่ปราศจาก โลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งถือเป็นต้นตอแห่งความดี แล้วมโนกรรมซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของการแสดงออกของมนุษย์ก็จะคัดแต่สิ่งที่ดีตามขอบธรรมไม่หลงในสิ่งที่ผิดว่าเป็นความถูกต้อง การกระทำทางกายกรรม และวจีกรรมก็ดีตามมา พุทธศาสนาจึงถือว่า การเริ่มต้นด้วยมโนกรรมที่เป็นกุศลกรรมบถเป็นศักยภาพที่สำคัญของมนุษย์ที่สามารถพัฒนาให้สูงขึ้นไปได้เรื่อยๆ จนกระทั่งบรรลุปรมาตมธรรมในที่สุด ดังนั้นกุศลมูล ๓ ของพุทธศาสนาจึงเทียบได้กับปัญญาของคานท์นั่นเอง

๒. อกุศลมูล ๓ ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งเทียบได้กับแรงโน้มทางอารมณ์ของคานท์ “ชาวพุทธเรียกว่าอำนาจฝ่ายต่ำในตัวมนุษย์หรือกิเลสตัณหาอันเอง อกุศลมูลเกิดจากอวิชชาและความยึดมั่นในตัวตนเป็นพลังจูงใจที่ปราศจากการไตร่ตรองด้วยเหตุผล”^๔ เมื่อบุคคลขจัดกิเลสหรืออกุศลมูล ๓ ออก เขาจะเห็นศีลธรรมเหมือนกัน

จากทัศนะเรื่องแรงจูงใจซึ่งเป็นต้นตอแห่งความดี-ความชั่ว แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาและคานท์มีทัศนะ

คล้ายคลึงกันในแง่ที่ว่า เมื่อคนหลุดออกจากอำนาจฝ่ายต่ำที่เป็นกิเลส ทุกคนจะเห็นธรรมเหมือนกัน นั่นคือ เห็นถูกเป็นถูก เห็นผิดเป็นผิด คานท์อาจใช้ภาษาแตกต่างกับพุทธศาสนาซึ่งมีพื้นฐานมาจากรากฐานของศาสนาแต่เนื้อหาของความหมายในเรื่องที่กล่าวมา พุทธศาสนาและคานท์ที่มีความเห็นสอดคล้องกัน

๔. ทศนะเรื่องความเมตตากรุณาของพุทธศาสนาและของคานท์

โลโกปตมกิกา เมตตา = เมตตาเป็นธรรมค้ำจุนโลก^{๑๐} เป็นพุทธภาษิตที่สำคัญตอนหนึ่งของพุทธศาสนาที่ปรากฏในหลักธรรม โดยกล่าวไว้ชัดเจนในเบญจธรรม และพรหมวิหาร ๔ ในที่นี้จะแยกวิเคราะห์ดังนี้

ก. ความหมายของเมตตากรุณา

ข. ทำไมหลักพุทธศาสนาจึงสอนให้บุคคลมีความเมตตา กรุณา โดยถือว่าเมตตากรุณาเป็นความดี ๑ อย่างในเบญจธรรมและเป็นธรรมที่ประเสริฐ ๑ ข้อ ในพรหมวิหาร ๔

ก. ความหมายของเมตตากรุณา

เมตตา แปลว่า ความรัก, ความปรารถนาให้เขามีความสุข, แม้ไม่ตรึงจิตคิดจะให้สัตว์ทั้งปวงเป็นสุขทั่วหน้า

กรุณา แปลว่า ความสงสารคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์, ความห่วงใย เมื่อเห็นผู้อื่นมีทุกข์คิดหาทางช่วยเหลือปลดเปลื้องทุกข์ของเขา

โดยสรุป เมตตา คือความปรารถนาให้เขามีความสุข กรุณา คือ ความสงสารคิดจะช่วยให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ อย่างไรก็ตามในที่นี้จะกล่าวถึงเมตตาในความหมายที่ต้องตามหลักธรรม เพราะเมตตาที่คนทั่วไปเข้าใจและปฏิบัติอยู่นั้นไม่ได้เป็นเมตตาที่แท้จริง ในพุทธธรรมได้แบ่งเมตตาเป็น ๒ ประเภท^{๑๑}

๑. ความรักที่เป็นเมตตา

๒. ความรักที่เป็นอกุศล

๑. ความรักที่เป็นเมตตา เป็นความรักที่บริสุทธิ์ มีต่อเพื่อนมนุษย์ และสัตว์ทั้งหลายในฐานะที่เป็นเพื่อนร่วมโลกหรือเพื่อนร่วมสังสารวัฏเป็นความรักอย่างเป็นกลางๆ อย่างเผื่อแผ่ ทำให้ใจเปิดกว้างออกไป และผ่องใสเบิกบาน ดังนั้น ผลสำเร็จหรือสมบัติของเมตตาประเภทนี้ คือ ระวังภัยบาปได้ เมตตา นี้ เป็นเมตตาที่แท้จริง เป็นอุปกรณ์สำคัญอย่างหนึ่งสำหรับรักษาความเที่ยงธรรม เป็นธรรมกลางๆ ที่ทำให้มีภาวะจิตที่ปรารถนาดีต่อคนทุกคนสม่ำเสมอ พิจารณาตัดสินใจและกระทำสิ่งต่างๆ ไปตามเหตุผล มุ่งประโยชน์สุขที่แท้จริงแก่คนทั้งหลาย มิใช่มุ่งสิ่งที่เขาหรือตนชอบ หรืออยากได้ออยากเป็น

๒. ความรักที่เป็นอกุศล ซึ่งมักเรียกว่า สินเหา หรือเสนหา หมายถึง ความรักใคร่เยื่อใยเฉพาะบุคคล ความพอใจ โปรดปรานส่วนตัวหรือความรักที่เจือด้วยความเห็นแก่ตัว ทำให้จิตใจคับแคบติดข้องมัวหมองลงหรือตื่นเต้นเร้าร้อน ดังนั้นความล้มเหลวหรือวิบัติของเมตตา ประเภทนี้คือ การเกิดสินเหา เช่น ความรักอย่างบุตร ความรักใคร่ฐานภรรยา สินเหาเป็นเหตุให้เกิดความลำเอียง ทำให้ช่วยเหลือในทางที่ผิดได้อย่างที่เรียกว่าเกิดฉันทาคติ (ลำเอียงเพราะรักใคร่)

สำหรับพุทธศาสนาแล้ว เมตตาในความหมายที่ต้องคือ เมตตาที่มีต่อเพื่อนมนุษย์ไม่มีจิตใจลำเอียงเปลี่ยนไปตามเหตุการณ์และบุคคล แต่เป็นการแสดงความปรารถนาดีอย่างกลางๆ แก่คนทุกคนสม่ำเสมอ ที่สำคัญคือ มุ่งประโยชน์สุขที่แท้จริงแก่คนทั้งหลายมิใช่มุ่งสิ่งที่เขาชอบหรือตนเองชอบหรืออยากได้ออยากเป็น

ข. ทำไมหลักพุทธศาสนาจึงสอนให้บุคคลมีความเมตตากรุณา

ตามหลักของพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าทรงชี้ให้เห็นว่า ถ้าบุคคลทำดี เขาจะได้ดี ถ้าบุคคลทำชั่ว เขาจะได้ชั่ว

เป็นผลตอบแทน ดังคำกล่าวที่ว่า หว่านพืชเช่นไรก็ได้ผล เช่นนั้น พระพุทธเจ้าท่านทรงเห็นว่าคนทุกคนมีปัญญา หรือมีเหตุผล คนที่มีเหตุผลหรือมีปัญญาจะเลือกทำแต่กรรมดี ที่จะส่งผลให้เขามีความสุข คนที่มีปัญญาจะไม่เลือกทำกรรมชั่วที่จะทำให้เขาเป็นทุกข์ การทำกรรมดีในพุทธศาสนาก็คือการช่วยเหลือเกื้อกูลมีเมตตากรุณาแก่ทุกคน

พุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายอย่างหนึ่งที่เด่นชัด คือ สอนให้คนพ้นทุกข์ หรือมุ่งให้คนมีความสุขมากขึ้น ความสุขในที่นี้หมายถึง สุขในทางธรรม มีจิตใจสงบ การสอนให้คนมีเมตตากรุณา คือ วิธีการหนึ่งที่จะนำคนไปสู่จุดมุ่งหมายของความสุชนั่นเองไม่ว่าต่อตัวเขาเอง กล่าวคือ เมื่อจิตใจมีเมตตากรุณา การได้ช่วยเหลือผู้อื่นอย่างบริสุทธิ์ใจ เป็นส่วนหนึ่งของการเผื่อแผ่ให้ตัวเองมีจิตใจกว้างขวาง นั่นหมายความว่า เขามีความสุขใจในขั้นหนึ่งแล้ว และยังเป็นการได้ช่วยเหลือผู้อื่นไปด้วย เมื่อหลักของพุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายที่จะให้คนพ้นทุกข์ หลักของความเมตตากรุณาก็มีความสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายนี้

ทัศนะเรื่องความเมตตากรุณาของคานท์

สำหรับคานท์กล่าวโดยสรุปได้ว่า เขาไม่ถือว่าการกระทำที่ดีจะต้องมาจากความรู้สึก แม้แต่ความรู้สึกในทางบวก เช่น ความเมตตา ความสงสาร ความเห็นอกเห็นใจ หรือความรัก หรือความรู้สึกในด้านลบ เช่น ริษยา ฯลฯ การกระทำที่เกิดจากความรู้สึกเหล่านี้มิใช่การกระทำดีในแง่ศีลธรรม คานท์ ถือว่า การกระทำที่ดีต้องมาจากเจตนาดี ที่เป็นไปด้วยการสำนึกในหน้าที่ การสำนึกในหน้าที่มาจากการกระทำที่เกิดจากเหตุผลโดยไม่คำนึงถึงผลที่จะเกิดขึ้น ไม่ว่าผลนั้นจะให้คนหรือโทษ หรือผลนั้นจะตกแต่ตัวเองหรือผู้อื่น คนที่มีเหตุผลจะไม่ทำ เพราะถูกแรงกระตุ้นของอารมณ์ผลักดันให้กระทำ คานท์เห็นว่าคนที่ทำด้วยแรงกระตุ้นของอารมณ์ การกระทำนั้นจะมีค่าสัมพัทธ์ จะไม่คงที่แน่นอน เปลี่ยนไป

ตามสถานการณ์และเงื่อนไขต่าง ๆ กล่าวได้ว่า คนที่ทำด้วยเมตตา เขาย่อมหวังผลหรือมีจุดมุ่งหมายในการกระทำนั้นคือ คิดจะให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ซึ่งคานท์เห็นว่าการกระทำใดที่มีจุดมุ่งหมายถือว่าการกระทำนั้นไม่มีค่าทางศีลธรรม การกระทำที่เกิดจากความเมตตาสงสาร หรือด้านบวกอื่นๆ ไม่ได้ถือว่าเป็นการกระทำที่ดี แต่ในแง่ศีลธรรมไม่ถือว่ามีคุณความดีที่น่าสรรเสริญ การทำดีของคานท์คือการทำเพราะสำนึกในหน้าที่โดยคานท์เห็นว่าการกระทำที่สำคัญในหน้าที่ดีในตัวการกระทำนั้นเอง

เพื่อให้เข้าใจชัดเจนดูตัวอย่างการกระทำที่เกิดจากความสงสาร แต่ถือว่าเป็นการกระทำที่ไม่มีค่าทางศีลธรรม

นาย ก. ช่วยเหลือนาย ข. เพราะรู้สึกสงสาร เห็นใจที่เห็นนาย ข. ได้รับความเดือดร้อน แรงกระตุ้นของความสงสาร ทำให้เขาเต็มใจที่จะช่วยเหลือนาย ข. ในกรณีนี้แม้ว่านาย ก. จะช่วยเหลือนาย ข. ให้พ้นจากความเดือดร้อน แต่สำหรับคานท์การกระทำนี้ไม่ถือว่ามีค่าทางศีลธรรมเพราะเขาทำจากแรงกระตุ้นของอารมณ์ ซึ่งอาจเป็นได้ในกรณีที่นาย ก. ไม่เกิดความสงสาร นาย ข. เขาก็จะไม่ช่วยเหลือนาย ข. คานท์มีความเห็นว่า

ในกรณีที่มีคนเป็นจำนวนมากมีความเห็นอกเห็นใจผู้อื่นโดยที่ปราศจากความเห็นแก่ตัว แต่เขาเหล่านั้นมีความพอใจที่จะแผ่ความสุขและความช่วยเหลือให้แก่ผู้อื่นเท่าที่เขาสามารถทำได้ คานท์เห็นว่า ความเมตตาและการมีเมตตจริตเป็นประเภทของการกระทำที่ไม่มีค่าทางศีลธรรม เช่น แรงโน้มที่จะมีชื่อเสียง ถ้าโชคดีที่การกระทำนั้นบังเอิญตรงกับหน้าที่ และมีประโยชน์ ซึ่งจัดว่าเป็นการกระทำที่ยกย่องน่าสนับสนุน แต่ไม่น่าสรรเสริญ^{๒๒}

หรือในกรณีที่นาย ก. เกิดมาในครอบครัวที่พร้อมทุกอย่าง การอบรมสั่งสอนบ่มให้เขาเป็นคนดี สิ่งแวดล้อมทำให้เขาเป็นคนมีจริยธรรมโดยกำเนิด ดังนั้น การได้ช่วยเหลือผู้อื่น ความเมตตากรุณาที่เขาได้กระทำนั้นตรงกับธรรมชาติในใจของเขา เขาจึงทำโดยไม่มี ความ

ขัดแย้งภายในใจ ในแง่ที่ค่านิยมที่ถือว่าการกระทำของนาย ก. ไม่มีค่าทางศีลธรรม แต่ถ้านาย ข. เป็นคนที่เกิดมาอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ขาดแคลน ความเป็นอยู่บังคับให้เขาดิ้นรนต่อสู้ เขาเป็นคนไม่สนใจที่จะช่วยเหลือผู้อื่นถ้าเขาหลีกเลี่ยงได้เขาก็จะหลีกเลี่ยง นาย ข. ซึ่งถูกประณามจากเพื่อนว่าเป็นคนใจดำ แต่สำหรับคนที่ในเวลาใดที่นาย ข. ได้ช่วยเหลือผู้อื่น โดยที่เขาต้องต่อสู้กับแรงโน้มถ่วงตามธรรมชาติของเขาที่ไม่ต้องการช่วยเหลือ แต่เขาสำนึกในหน้าที่ว่ามนุษย์ต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เขาสามารถฝืนแรงโน้มถ่วงนั้นได้ ค่านิยมที่ว่า การกระทำครั้งนี้ของนาย ข. มีค่าทางศีลธรรม

เรื่องนี้ปรากฏในทัศนะของค่านิยมที่ว่า

สมมติว่ามีชายคนหนึ่งประสบความสำเร็จอย่างหนัก โดยที่ปราศจากความเห็นอกเห็นใจคนอื่น แต่เขายังคงมีพลังที่จะช่วยเหลือคนอื่น ทั้งๆ ที่ตัวเขามีความทุกข์ แต่เขาสามารถแยกตัวเองออกจากความทุกข์ได้โดยไม่จดจ่อกับแรงโน้มถ่วงทางอารมณ์ของตัวเอง และช่วยเหลือคนอื่น โดยสำนึกว่าเป็นหน้าที่ การกระทำนี้ถือว่ามีค่าทางศีลธรรมอย่างแท้จริง”

จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่าทัศนะเรื่องความเมตตากรุณาของพุทธศาสนาและของค่านิยมแตกต่างกัน ในแง่ที่ว่าพุทธศาสนาถือว่า ความเมตตากรุณาเป็นส่วนหนึ่งของการกระทำดี เพราะเป็นการช่วยเหลือให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ความเมตตาจะเป็นตัวปราบกิเลสให้มีน้อยลง เพื่อให้หลุดพ้นจากทุกข์ ซึ่งตามหลักของพุทธศาสนาการกระทำใดก็ตามที่ส่งเสริมความหลุดพ้นให้ดับทุกข์ได้ การกระทำนั้นจัดว่าอยู่ในฝ่ายดี ส่วนค่านิยมเห็นว่าเมตตากรุณาหรือความรู้สึกในทางบวกใดๆ ก็ตามไม่สามารถวัดค่าทางศีลธรรมได้ ค่านิยมเห็นว่าเมื่อคนใช้อารมณ์เป็นแรงกระตุ้นในการกระทำใดๆ การกระทำของเขาจะเปลี่ยนไปเปลี่ยนมา และการทำโดยมีเมตตาย่อมมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ซึ่งค่านิยมไม่เห็นว่าการแสดงความเมตตา ซึ่งคือการหวังจะให้ผู้อื่นมีความสุข

สุขถือว่าเป็นการกระทำที่ไม่มีค่าทางศีลธรรม เพราะการกระทำที่มีค่าทางศีลธรรมต้องทำจากเจตนาดี ซึ่งหมายถึงการหลุดพ้นจากความรู้สึกไม่ว่าบวกหรือลบ แต่ทำตามเหตุผลหรือหลักการ

ความแตกต่างที่เห็นได้ชัดเจนในทัศนะนี้จากตัวอย่างของแม่ที่เลี้ยงลูกด้วยสำนึกในหน้าที่ของแม่กับลูก พุทธศาสนาเห็นว่าแม่คนใดที่เลี้ยงลูกด้วยคุณธรรม มีความรักเมตตาสงสารลูก เป็นตัวอย่างของการกระทำดี ส่วนค่านิยมเห็นว่า แม่ที่เลี้ยงลูกตามหน้าที่ของแม่ที่พึงมีต่อลูกคือตัวอย่างของแม่ที่น่าสรรเสริญที่มีค่าทางศีลธรรม ถ้าแม่คนนั้นมีลูก ๕ คนและเลี้ยงลูกด้วยความรัก เป็นไปได้ที่แม่อาจจะมีความลำเอียง รักลูกแต่ละคนไม่เท่ากัน ส่วนแม่ที่เลี้ยงลูกตามหน้าที่ แม่ก็จะเลี้ยงลูกและปฏิบัติต่อลูกเท่าเทียมกันทั้ง ๕ คน จะไม่มีความรู้สึกเอนเอียงไปทางลูกคนใดคนหนึ่งมากเป็นพิเศษ

อย่างไรก็ตามผู้เขียนมีความเห็นว่า กฎจริยศาสตร์ของค่านิยม แม้ว่าไม่ได้คาดหวังผลของการกระทำโดยตรงเหมือนประโยชน์นิยม แต่สามารถตามต่อได้ว่า ค่านิยมตั้งกฎจริยศาสตร์ขึ้นมาเพื่อจุดมุ่งหมายอะไร ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าเพื่อหลักใหญ่ที่ว่า เมื่อคนยึดหลักการหรือทำตามเหตุผลแล้วจะทำให้สังคมโดยรวมอยู่กันอย่างสงบสุข แต่วิธีการที่จะไปสู่ความสงบสุขของส่วนรวมในทัศนะของค่านิยมมาจากการที่แต่ละคนทำตามเหตุผล หรือทำตามหน้าที่ มิใช่การทำให้เพื่อหวังผลใดๆ และมีใช้ทำจากแรงกระตุ้นของอารมณ์ ดังนั้นเมื่อทุกคนยึดหลักการของค่านิยมอย่างจริงจังแล้ว แน่แน่นอนที่สุดสิ่งที่ตามมาหลังจากการทำตามกฎศีลธรรมแล้ว คือ ความสุขใจของการได้ทำความดี และผลรวมสูงสุด คือ ความสงบสุขซึ่งมาจากการเคารพสิทธิในตัวบุคคลซึ่งกันและกัน

กฎศีลธรรมของค่านิยมสามารถวิเคราะห์ระบบจริยธรรมของพุทธศาสนาได้หรือไม่

กฎศีลธรรมของค่านิยมสามารถพูดได้อีกรูปแบบหนึ่ง คือ หลักของมนุษย์ในฐานะที่มีเป้าหมายในตัวเอง

โดยกล่าวว่า 'จงปฏิบัติต่อมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นตัวท่านเองหรือเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน โดยถือว่าเขาเป็นจุดหมายในตัวเอง อย่าถือเขาเป็นเพียงเครื่องมือ'^{๑๔} ดังนั้นเพื่อแสดงให้เห็นว่ากฎศีลธรรมของคานท์สามารถวิเคราะห์ระบบจริยธรรมของพุทธศาสนาได้ โดยเอามาวิเคราะห์จริยธรรมคือศีล ๕ ของพุทธศาสนา ซึ่งประกอบด้วย

๑. ห้ามทำลายชีวิต
๒. ห้ามลักขโมย
๓. ห้ามประพฤตินอกใจ
๔. ห้ามพูดปด
๕. ห้ามเสพของมึนเมา

การวิเคราะห์นี้ยังทดสอบให้เห็นว่าศีล ๕ ซึ่งถือเป็นข้อปฏิบัติพื้นฐานของพุทธศาสนาที่ควรละเว้นนั้นเมื่อใช้เกณฑ์ตัดสินความดีของคานท์วิเคราะห์ศีล ๕ มีเหตุผลเพียงพอหรือไม่ ในแง่ที่พุทธศาสนาถือว่าศีล ๕ เป็นธรรมสำหรับมนุษย์ที่พึงละเว้น การทำลายชีวิต การลักขโมย การประพฤตินอกใจ และพูดปดเมื่อใช้เกณฑ์ตัดสินความดีของคานท์ที่ว่าด้วย 'หลักของมนุษย์ในฐานะเป้าหมายในตัวเอง' ตัดสินแล้วชี้ให้เห็นว่า การกระทำทั้ง ๔ เป็นการกระทำบุคคลปฏิบัติต่อกับบุคคลหนึ่งในฐานะที่อีกฝ่ายหนึ่งเป็นเครื่องมือ โดยไม่ได้ปฏิบัติในฐานะที่อีกฝ่ายหนึ่งเป็นจุดหมายในตัวเอง

ตัวอย่าง การทำลายชีวิต นาย ก. และนาย ข. ประกอบอาชีพขายเหมือนกัน วันหนึ่งนาย ข. ขัดผลประโยชน์ของนาย ก. ทำให้นาย ก. เสียผลประโยชน์ที่จะได้รับจึงรู้สึกคับแค้นใจมาก นาย ก. จึงตัดสินใจวางแผนลอบฆ่า นาย ข. ถึงแก่ความตาย

การกระทำนี้แสดงให้เห็นว่า นาย ก. ปฏิบัติต่อนาย ข. เสมือนเป็นเครื่องมือเพื่อให้ตัวเองหายคับแค้นใจและเพื่อไม่ให้เกิดการแย่งผลประโยชน์ทางการค้าอีกต่อไป ดังนั้นเมื่อใช้เกณฑ์ตัดสินความดีของคานท์วิเคราะห์การทำลายชีวิตจึงเป็นการกระทำที่ผิด เช่นเดียวกับการลักขโมย การประพฤตินอกใจและ

การพูดปดซึ่งจัดเป็นการกระทำที่ฝ่ายหนึ่งปฏิบัติต่อกับฝ่ายหนึ่งโดยที่อีกฝ่ายหนึ่งไม่ได้มีจุดหมายในตัวเอง ส่วนศีลข้อ ๕ ที่ว่าด้วยละเว้นจากการเสพของมึนเมา พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า การเสพของมึนเมาอาจจะทำให้บุคคลนั้นไม่สามารถควบคุมความคิดและการกระทำของตัวเองได้ ซึ่งจะนำความเดือดร้อนมาให้แก่ตนเองและผู้อื่น และอาจจะทำให้เขาทำลายศีลทั้ง ๔ ข้อ ข้างต้นด้วย การเสพของเมาจึงนับเป็นอันตรายอย่างมหันต์ที่ถือเป็นจุดเริ่มต้นให้คนกระทำความชั่วทั้งปวงได้ สำหรับคานท์เมื่อใช้กฎศีลธรรมวิเคราะห์การเสพของมึนเมาคือลักษณะของการที่บุคคลนั้นกำลังลดความเป็นบุคคลของตัวเองลง คานท์ถือว่าสิ่งมีชีวิตที่มีเหตุผลมีศักดิ์ศรีของตัวเองทุกคนมีค่ามีจุดหมายในตัวเองเท่ากับผู้อื่น การเสพของมึนเมามากเกินไป จะทำให้คนขาดสติ ไม่สามารถควบคุมความคิดและการกระทำของตนได้ ซึ่งจะสร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและผู้อื่นต่อไป ดังนั้นการเสพของมึนเมาจึงเป็นการกระทำที่บุคคลนั้นปฏิบัติต่อตัวเองอย่างไม่มีจุดหมายหมายการเสพของมึนเมาจึงเป็นการกระทำที่ผิด

จากการใช้กฎศีลธรรมซึ่งเป็นเกณฑ์ตัดสินความดีของคานท์วิเคราะห์ศีล ๕ ซึ่งถือเป็นจริยธรรมพื้นฐานของพุทธศาสนา ทำให้เราได้ข้อสรุปว่า กฎศีลธรรมของคานท์มีความเป็นสากลและศีล ๕ ซึ่งเป็นศีลที่ไม่เพียงแต่สอนพุทธศาสนิกชนได้เท่านั้น ยังถือเป็นศีลสากลที่ทุกคนควรปฏิบัติตามด้วย เพราะการละเมิดศีล ๕ ถือเป็นการกระทำที่ผิดอย่างไม่มีข้อแม้

บทสรุป

จุดมุ่งหมายหลักของบทความเรื่องนี้คือ การนำเอาเกณฑ์ตัดสินความดีของพุทธศาสนามาศึกษาเปรียบเทียบกับเกณฑ์ตัดสินความดีของคานท์ โดยวิเคราะห์เปรียบเทียบให้เห็นทั้งความคล้ายคลึงและความแตกต่างของทั้งสองทัศนะเมื่อได้ดำเนินการวิเคราะห์ตามแนวทางดังกล่าวแล้ว ทำให้ได้ข้อสรุปที่สำคัญ ๓ ประการคือ

๑. ทศนะเรื่องการใช้เจตนาเป็นเกณฑ์หลักในการตัดสินความดี กล่าวคือ ทั้งพุทธศาสนาและคานท์ตัดสินการกระทำหนึ่ง ๆ โดยพิจารณาที่เจตนาของผู้กระทำเป็นองค์ประกอบหลัก เจตนาเป็นที่มาของการทำดีหรือชั่ว ถ้าเป็นเจตนาดี ในทัศนะของพุทธศาสนาคือเจตนาที่ไม่เป็นไปเพื่อการเบียดเบียนผู้อื่นนั่นคือ เกิดจากเจตนาที่เป็นกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ส่วนเจตนาดีในทัศนะของคานท์คือ เจตนาที่เกิดจากการสำนึกในหน้าที่ มิใช่เกิดจากการมุ่งหวังผลประโยชน์เป็นเงื่อนไขหรือเกิดจากแรงกระตุ้นทางอารมณ์ต่าง ๆ แต่เกิดจากการสำนึกในหน้าที่โดยทำตามเหตุผลของตนเอง ทั้งพุทธศาสนาและคานท์ถือว่าเจตนาเป็นที่มาของการทำดีหรือชั่ว จึงตัดสินการกระทำที่เจตนา

๒. ทศนะเรื่องกฎแห่งเสรีภาพ กฎแห่งเสรีภาพ ในความหมายที่สอดคล้องกันของทั้งสองที่มองจากเกณฑ์ตัดสินความดีคือในฐานะที่พุทธศาสนาเป็นศาสนาแบบอเทวนิยม ซึ่งถือว่าสิ่งทั้งปวงในโลกนี้เกิดจากเหตุปัจจัยในธรรมชาติและเป็นไปตามกฎแห่งธรรมชาติ มิได้เกิดจากผู้สร้างใด ๆ ศาสดาคือพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นเพียงผู้ค้นพบความจริงที่มีอยู่แล้วในโลกนี้ พระองค์ทรงสั่งสอนให้พุทธศาสนิกชนใช้ปัญญาหรือเหตุผลของตนเองพิจารณาสิ่งที่พระองค์ทรงนำมาสอนและพิสูจน์คำสอนของพระองค์ด้วยการกระทำ ลักษณะการสอนนี้เองแสดงให้เห็นว่าบุคคลมีเสรีภาพในการตัดสินการกระทำถูกผิดด้วยตนเอง โดยการใช้ปัญญาหรือเหตุผล มิใช่กำหนดให้เชื่อฟังคำสั่งสอนของศาสดาโดยไม่พิจารณา ส่วนในทัศนะของคานท์เห็นว่า การที่บุคคลสามารถทำความดีหรือทำตามกฎศีลธรรมได้อย่างสอดคล้องกัน เกิดจากการที่บุคคลใช้เหตุผลหรือปัญญาของตัวเอง พิจารณาการกระทำนั้น อันแสดงให้เห็นถึงเสรีภาพที่บุคคลนั้นเป็นผู้สร้างกฎและปฏิบัติตามกฎที่ตนเองสร้างขึ้น ดังนั้น กฎแห่งเสรีภาพในความหมายที่สอดคล้องกันของทั้งสองคือ บุคคลมีเสรีภาพในการใช้ปัญญาหรือเหตุผลบริสุทธิ์ของตนเองในการดำเนินการปฏิบัติและตัดสินการกระทำนั้น ๆ

๓. ทศนะเรื่องแรงจูงใจ ในความหมายของพุทธศาสนาและคานท์แรงจูงใจประกอบด้วย ฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ฝ่ายดีของพุทธศาสนา คือ กุศลมูล ๓ เทียบได้กับการใช้ปัญญา ฝ่ายชั่วของพุทธศาสนาคืออกุศลมูล ๓ เทียบได้กับแรงโน้มถ่วงทางอารมณ์ทั้งพุทธศาสนาและคานท์เห็นว่าแรงจูงใจเป็นสาเหตุให้คนกระทำดีหรือชั่วถ้าเกิดจากแรงจูงใจดี แนวโน้มของการกระทำจะออกมาดี แต่ถ้าเกิดจากแรงจูงใจชั่ว แนวโน้มของการกระทำจะออกมาชั่ว แต่ถ้าทุกคนหลุดจากแรงจูงใจที่ชั่วแล้วเขาจะเห็นความจริงเหมือนกันหมด คือ เห็นผิดเป็นผิดเห็นถูกเป็นถูก

๔. ทศนะเรื่องความเมตตากรุณา พุทธศาสนาเห็นว่าความเมตตากรุณาเป็นส่วนหนึ่งของการกระทำฝ่ายดีที่ปราบกิเลสให้มีน้อยลง เพื่อให้หลุดพ้นจากทุกข์ แม้ที่เลี้ยงลูกด้วยความรักย่อมดีกว่าแม่ที่เลี้ยงลูกไปตามหน้าที่ของแม่ ส่วนคานท์เห็นว่า ความรู้สึกในทางบวกต่าง ๆ รวมทั้งความเมตตากรุณาไม่ถือว่าเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการกระทำที่มีค่าทางศีลธรรม การกระทำที่มีค่าทางศีลธรรมต้องเกิดจากหน้าที่ ดังนั้นแม่ที่เลี้ยงลูกด้วยความรัก หวังให้ลูกเป็นคนดี ไม่ใช่การกระทำที่มีค่าทางศีลธรรม แต่แม่ที่เลี้ยงลูกไปตามหน้าที่ที่แม่พึงมีต่อลูก โดยไม่คาดหวังว่าลูกต้องเป็นคนดีหรือเลี้ยงด้วยความรู้สึกรักผูกพันต่อลูก แต่เลี้ยงลูกประหนึ่งว่าเป็นหน้าที่อย่างหนึ่ง คือ การกระทำที่มีค่าทางศีลธรรม

นอกจากนั้นผู้เขียนได้ใช้กฎสากลของคานท์วิเคราะห์ศีล ๕ ของพุทธศาสนา ซึ่งถือว่าเป็นธรรมเบื้องต้นที่พุทธศาสนิกชนพึงปฏิบัติ โดยมีจุดประสงค์ที่จะแสดงให้เห็นว่าเมื่อใช้กฎสากลวิเคราะห์แล้วศีล ๕ พึงเป็นจริยธรรมสากลที่มนุษย์ทุกคนควรปฏิบัติตาม

ส่วนความแตกต่างในทศนะเรื่องเกณฑ์ตัดสินความดี หัวข้อเรื่องการใช้เจตนา คือ จากการที่พุทธศาสนามีกำเนิดจากศาสนา ซึ่งมีความคิดเรื่องกรรม ความเชื่อเรื่องความสุขของมนุษย์ในภพนี้และภพหน้า จึงทำให้มีผลต่อทศนะในเรื่องการตัดสินการกระทำมีความแตก

ต่างกัน เนื่องจากพุทธศาสนายังคำนึงถึงความสุขของมนุษย์ซึ่งสอดคล้องกับทัศนะที่ว่าการกระทำที่มีคุณค่าทางจริยธรรมต้องเป็นการกระทำที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตัวเรา หรือเกิดแก่ผู้อื่นไม่ใช่การกระทำที่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ฝ่ายใดเลยซึ่งปรากฏในเกณฑ์รองของเกณฑ์ตัดสินความดี ส่วนเกณฑ์ตัดสินความดีของคานท์จะไม่คำนึงถึงผลใด ๆ ทั้งสิ้นเลย

ในแง่จริยศาสตร์เมื่อกล่าวถึงเกณฑ์ตัดสินความดีความชั่ว ทัศนะที่จะขาดเสียมิได้คือ ทัศนะเรื่องความสุขทั้งพุทธศาสนาและคานท์ที่มีความเห็นสอดคล้องกันว่าเมื่อบุคคลได้ทำความดีสิ่งที่เกิดขึ้นทันทีทันใด คือความสุขใจขณะที่ได้กระทำและหลังจากที่ได้กระทำแล้ว แต่ถ้ามีบางคนที่ย่อมนางฝ่ายต่ำกับคุณธรรมต่อสู่กันการต่อสู้อาจจะทำให้เขากระวนกระวายใจ เกิดทุกข์ใจที่จะเลือกทางใด แต่ถ้าคุณธรรมเป็นฝ่ายชนะ เขาจะได้รับความสุขใจที่ได้กระทำตามคุณธรรม

ผลจากการวิเคราะห์ผู้วิจัยเห็นว่า เกณฑ์ตัดสินความดีของพุทธศาสนาตามที่กล่าวมามีความเป็นจริงที่สามารถนำไปใช้ได้กับคนทุกคนในสังคม เนื่องจากเกณฑ์ตัดสินความดีของพุทธศาสนามีพื้นฐานที่คำนึงถึงลักษณะแท้จริงของมนุษย์ที่เกลียดความทุกข์และปรารถนาความสุข ด้วยเหตุนี้เกณฑ์ตัดสินความดีของพุทธศาสนา จึงเป็นเกณฑ์ที่มองความเป็นจริงของธรรมชาติมนุษย์ด้วย ซึ่งสามารถเห็นได้ชัดเจนในตัวอย่างเรื่อง หมอพูดปิดกับคนไข้ ส่วนเกณฑ์ตัดสินความดีของคานท์ซึ่งเห็นว่ามนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่คู่กับความมีเหตุผล การกระทำที่ดีมาจากการใช้เหตุผลที่มีอยู่โดยสำนึก ความหน้าที่ไม่ใช่การกระทำที่เกิดจากแรงกระตุ้นอารมณ์ความรู้สึกต่าง ๆ หรือผลประโยชน์ใด ๆ เหล่านี้เอามาใช้เป็นตัววัดการกระทำไม่ได้ เกณฑ์ตัดสินความดีของคานท์คำนึงถึงหลักการอย่างเหนียวแน่น ไม่คำนึงถึงสถานการณ์ใด ๆ ทั้งสิ้นซึ่งก็สามารถดูได้จาก ตัวอย่างเรื่อง หมอพูดปิดกับคนไข้

ผู้เขียนเห็นว่าเกณฑ์ตัดสินความดีของคานท์อาจใช้เป็นหลักการในการตัดสินการกระทำได้ในบางกรณี แต่ในฐานะที่เราเป็นมนุษย์ที่มีกิเลสติดตัวอยู่ คงไม่มีใครยอมรับที่จะนำเกณฑ์ตัดสินความดีของคานท์ไปใช้ตัดสินกับตัวเองและบุคคลอื่นได้ในทุกกรณี ในสังคมซึ่งประกอบด้วยบุคคลหลากหลายแตกต่างกันตามภูมิประเทศ ประเพณี วัฒนธรรม การปกครอง ทำให้คนมีความคิด และความเป็นอยู่แตกต่างกัน แต่พื้นฐานที่เหมือนกันคือทุกคนต่างต่อสู้เพื่อการอยู่รอดของชีวิต ทุกคนต่างแสวงหาสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิต แม้ว่าสิ่งที่ดีที่สุดในของแต่ละคนมีความแตกต่างกันแต่เราก็ปฏิเสธไม่ได้ที่จะกล่าวโดยรวมว่าความสุขของคนส่วนใหญ่ คือความพอใจจากการได้รับสิ่งที่ตัวเองต้องการ จากประเด็นนี้เองถ้าเราโยงเกณฑ์ตัดสินความดีของทั้งสองให้เข้ามาใกล้เคียงกับธรรมชาติของมนุษย์ให้มากที่สุด เกณฑ์ตัดสินความดีของพุทธศาสนามีลักษณะที่เป็นไปได้มากกว่าเกณฑ์ตัดสินความดีของคานท์ในแง่ที่คนส่วนใหญ่นำมาเป็นเกณฑ์ตัดสินในชีวิตประจำวันได้ แต่ในเวลาเดียวกันทุกคนมีสิทธิที่จะเลือกใช้เกณฑ์ตัดสินความดีต่าง ๆ ที่มีอยู่ให้เหมาะสมกับสถานการณ์นั้นโดยต้องเป็นเกณฑ์ตัดสินที่เป็นที่ยอมรับของคนในสังคมด้วย

จากผลการศึกษาเปรียบเทียบเกณฑ์ตัดสินความดีของพุทธศาสนาและของคานท์โดยจับเอาประเด็นหลักของลักษณะเกณฑ์ทั้งสองมาเปรียบเทียบความคล้ายคลึงกัน ทำให้เราพอมองเห็นว่ากฎเกณฑ์ใดที่มุ่งหวังที่จะให้ความหมายของการทำดีเป็นที่ยอมรับของทุกคน กฎเกณฑ์นั้นต้องมีเหตุผลและคำนึงถึงสิ่งที่ถูกต้องอย่างสอดคล้องกับในสังคมด้วย จึงไม่น่าแปลกใจที่เกณฑ์ตัดสินความดีของคานท์ที่มีกำเนิดมาจากพื้นฐานทางปรัชญาตะวันตกกลับมีส่วนคล้ายคลึงกับเกณฑ์ตัดสินความดีของพุทธศาสนาที่มีกำเนิดจากกรอบของความคิดและความเชื่อทางตะวันออก ดังนั้น เมื่อนำมาเปรียบเทียบกัน เราจะพบว่าทัศนะทั้งสอง มีทั้งแง่ความคล้ายคลึงและความแตกต่างกัน

การอ้างอิง

- ๑ สุพจน์ จิตสุทธิญาณ, 'เกณฑ์ตัดสินความดีของพุทธศาสนา,' วารสารสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติภาค ๒ สังคม-ศาสตร์ ๑๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๒๒) : ๓๐.
- ๒ พระศาสนโศภณ, ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า (กรุงเทพ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๐), ๒: ๑๔๒.
- ๓ วิภัชวาท คัดจากพระเทพเวที, พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๒๗๘. แปลว่า 'การกล่าวจำแนก', 'การแยกแยะพูด', เป็นคุณบทหรือคำแสดงคุณลักษณะอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า หมายความว่า ทรงแสดงธรรมแยกแยะแจกแจงออกไปให้เห็นว่าสิ่งทั้งหลายเกิดจากส่วนประกอบย่อยๆ มาประชุมกันอย่างไร เช่น แยกแยะกระษณนามรูปออกเป็นชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ เป็นต้น สิ่งทั้งหลายมีด้านที่เป็นคุณและด้านที่เป็นโทษอย่างไร เรื่องนั้นๆ มีข้อจริงข้อเท็จอะไรบ้าง การกระทำอย่างนั้นๆ มีแง่ถูกแง่ผิดที่ดีและแง่ที่ไม่ดีประการใดเป็นต้น เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจสิ่งนั้น เรื่องนั้นอย่างชัดเจน มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริง...
- ๔ พระราชมุนี, พุทธธรรม, หน้า ๗๗๒.
- ๕ Beck, *Foundations of the metaphysics of morals*, p. 39.
๖. เกสบุตรสูตร, อัง. ติก. ๒๐/๕๐๕/๒๒๕-๒๒๘.
๗. เสฐียร พันธงศรี, ศาสนาเปรียบเทียบ (พระนคร: แพรวพินิจ, ๒๕๑๔), ๒: ๖๑๐-๖๑๑.
๘. อัง. ติก. ๒๐/๕๕๑/๓๑๗-๓๑๘.
๙. วิทย์ วิศทเวทย์, 'พุทธปรัชญา'. เอกสารอัสสัม ๒๕๓๐, หน้า ๑๙.
๑๐. สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน), *หลักพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ประกายพรึก, ๒๕๒๖), หน้า ๖๘.
๑๑. พระราชมุนี, พุทธธรรม, หน้า ๕๐๗.
๑๒. Beck, *Foundations of the metaphysics of morals*, p. 14-15.
๑๓. Ibid, p. 14-15.
๑๔. Beck, *Foundations of the metaphysics of morals*, p. 47.